

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА: ПРАКТИЧЕСКО БОГОСЛОВИЕ

ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ

2.4 РЕЛИГИЯ И ТЕОЛОГИЯ

ДОКТОРСКА ПРОГРАМА ТЕОЛОГИЯ –

„РЕЛИГИОЗНА ПЕДАГОГИКА”

АВТОРЕФЕРАТ НА

ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД НА ТЕМА:

**РЕЛИГИОЗНОПЕДАГОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ ПРИ
ПРЕПОДАВАНЕТО НА БИБЛИЯТА В ЧАСОВЕТЕ ПО
БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА В ГИМНАЗИАЛНАТА
СТЕПЕН НА ОБРАЗОВАНИЕ**

ДОКТОРАНТ НА САМОСТОЯТЕЛНА ПОДГОТОВКА:

Чавдар Костадинов Спасов

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:

професор д-р Божидар Андонов

СОФИЯ, 2022

СЪДЪРЖАНИЕ:

1. Кратка хронология, свързана с избора на тема на дисертационното изследване.....	2
2. Цели и задачи на изследването и оценка на неговата практическа значимост.....	3
3. Насоченост на дисертационното изследване и неговият научен принос.....	5
4. Основни структуроопределящи и мотивационни аспекти в съдържанието на дисертационното изследване	8
5. Публикувани статии, свързани с дисертационното изследване.....	18

1. КРАТКА ХРОНОЛОГИЯ, СВЪРЗАНА С ИЗБОРА НА ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

След падането на тоталитарния комунистически режим и настъпилите демократични промени в обществото ни Свещеното Писание *се изучава от всички ученици в българското училище* чрез застъпените часове по различните общообразователни предмети, в това число и по български език и литература в осми клас според новото учебно съдържание.¹ За голямо съжаление обаче и в тези ограничени на брой часове по различни причини (недостатъчна подготовка на учителите, атеистични и комунистически убеждения най-вече сред по-старата генерация от тях, липса на мотивация поради ниското заплащане и т.н.) обучението нерядко преминава формално.

Аз започнах да преподавам Библията още през пролетта на далечната 1989 година, когато подобно деяние бе забранено от тоталитарната власт, като основният ми аргумент беше, че не мога да обясня добре на учениците каноничния характер на старобългарската литература, ако те не познават основните библейски текстове.² През годините непрекъснато обогатявах фактологическия материал и включвах нови уроци, като целта ми бе да спомогна за формирането на християнски нравствено-етични ценности в подрастващите. Дълбоко съм убеден, че научните открития и постижения не са в обратна пропорционална връзка на вярата в Бога, както често твърдят атеистите, а точно обратното – *всяко научно достижение е ново доказателство за неограничените възможности на Твореца*. В продължение вече на повече от 30 години – от 1989 до настоящата 2022 година – преподавам не само Библията и произведенията от старобългарската литература, които са включени в учебните програми за гимназиалната степен на образование по учебния предмет български език и литература, но се стремя положената основа да бъде надградена през следващите години при изучаването на художествени творби от западноевропейската, руската и преди всичко българската литература. Убеден съм, че това е верният път, който трябва да следвам като преподавател, пътят, който ни

¹ По старото учебно съдържание Свещеното Писание се изучаваше в девети клас, но с приемането на *Закон за предучилищното и училищно образование*, влязъл в сила от 01.08.2016 год., вече се изучава в осми клас. Вж. www@zkn_PUO.br_180717.

² Под каноничен характер имах предвид не само състава на включените в Свещеното Писание книги, признати от Църквата като богооткровени, но и тяхното въздействие върху съзнанието на всеки християнин, за когото евангелското слово и личността на Исус Христос са пример за подражание, което на свой ред оказва въздействие и върху старобългарската литература.

сочи и Божият Син в Своето учение, „защото мнозина са звани, а малцина избрани” (Мат. 20:16). Убеден съм още и в това, че когато благовести на своите ученици, учителят християнин не бива да забравя, че той е също ученик – на Господа, Исуса Христа, като му предстои най-важния изпит – този в края на земния му път.

2. ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО И ОЦЕНКА НА НЕГОВАТА ПРАКТИЧЕСКА ЗНАЧИМОСТ

Основните цели и задачи на дисертационното изследване са пряко свързани с избора на конкретната тема и степента на нейната актуалност.

Настоящото изследване, озаглавено *Религиознопедагогически аспекти при преподаването на Библията в часовете по български език и литература в гимназиалната степен на образование*, се базира на една иновативна методика, доказала ефективността си чрез реално проведени уроци в училището, в което преподавам.³ Ето защо и дисертационното изследване си поставя като задача да предложи един по същество иновативен модел на преподаване на *Свещеното Писание в часовете по български език и литература в гимназиалната степен на образование*. Самото изучаване на Библията води след себе си множество специфични по своята същност проблеми и аспекти както от научнометодологическо естество, така и от богословско, нравственовъзпитателно, литературнохудожествено и т.н. Ето защо и интердисциплинарните връзки, присъстващи в отделните урочни единици, са закономерен резултат от самата проблематика, присъстваща в тях, като те на свой ред спомагат за изграждането на нови социокултурни компетентности в съзнанието на учениците. Убеден съм, че самият иновативен модел може да бъде приложен напълно успешно в гимназиалната степен на образование. Той дава възможност да се преодолее пасивното отношение на учениците към библейските теми, като същевременно те могат да придобият умения за самостоятелно интерпретиране на конкретните библейски текстове. В същото време е изключително важно учителят да има необходимите познания по педагогическа и възрастова психология, защото съобразяването с възрастовите особености на учениците е един

³ Вж.: [www@zkn_puo.br_180717](http://www.zkn_puo.br_180717), чл. 38 (7) т.3 и т.4 от *Закон за предучилищното и училищно образование*, влязъл в сила от 1.08.2016 г., иновативните училища „използват нови методи на преподаване”, „разработват по нов начин учебното съдържание, учебните програми и учебните планове”. В закона в Раздел II, чл. 3 (2), т. 8 изрично е посочено, че един от основните принципи на образованието като процес е „иновативност и ефективност в педагогическите практики”.

от най-важните фактори за постигането на конкретните образователни и възпитателни цели в обучението. Учителят трябва да знае, че както психическите особености, така и възприятията на осмоскласниците, са много по-усложнени в сравнение с тези на учениците от прогимназиалния етап на обучение. В същото време не бива да бъдат подценявани и социалните фактори, които също оказват влияние върху възприятията на подрастващите. Сред тях са и индивидуалните възможности и нагласи, но също и социалните, битовите условия и т.н. Нямам никакво намерение да правя класификация по възрастови групи, защото тя ще бъде условна. Преподаването на Свещеното Писание в осми клас обаче изисква учителят да се съобрази и с друго едно обстоятелство, а то е, че в първия гимназиален клас се формират нови класове, а това са и нови ученически колективи. Ето защо е необходимо индивидуалният подход да получи по-широко приложение, тъй като само с фронталното обучение учителят рискува част от учениците да не успеят да се справят с учебния материал.

Огромното ми желание е настоящето изследване да допринесе за повишаването на нивото на подготовка на учителите по български език и литература в процеса на преподаване на Свещеното Писание и старобългарската литература. Това на свой ред ще им вдъхне увереност, че ще могат да се справят във всяка една от фазите на учебния процес, особено при разрешаването на възникналите дискуссионни въпроси.

Актуалността на формулираната цел едва ли би могла да бъде оспорена и от най-яроствните противници на християнството, тъй като християнската нравственост и Христовото учение като цяло са доказали своята практическа приложимост за възпитанието на младите хора в продължение на векове. Като се стремя да спазвам актуалните в дадения момент учебни планове и програми по учебния предмет български език и литература, в изследването съм се опитал да предложа един по същество различен в методологическо и педагогическо отношение модел, в който *изучаването на Библията в съвременното училище придобива характеристиките на цялостен и завършен процес*. Именно в това виждам и научният принос на настоящето изследване.

Като заключение бих могъл да кажа, че предложеният метод на преподаване на Библията в часовете по български език и литература не се ограничава единствено

в сферата на литературнонаучното познание. От основната част на дисертационното изследване, включваща анализ и планиране на конкретните уроци, става ясно, че този подход търси допирни точки с редица други области от научното познание, най-вече от богословието, но също така и от физиката, психологията, историята, изобразителното изкуство.⁴ Подкрепя за избора на конкретния модел на преподаване, различен от присъстващите в учебниците по литература за осми клас, намирам във вижданията на съвременните учени и преподаватели, включително и по богословие.

3. НАСОЧЕНОСТ НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ И НЕГОВИЯТ НАУЧЕН ПРИНОС

*Обект на настоящето изследване е преподаването на Священото Писание – на Стария и Новия Завет, а субектът, разбира се, е ученикът. Според учебния план по български език и литература Священото Писание се преподава в осми клас⁵ с изучаването на Стария Завет с основните библейски мотиви за Сътворението, грехопадението и братоубийството, с историята на Йосиф и неговите братя, историята на спасението на еврейския народ от египетски плен и Десетте Божии заповеди. Новият Завет се изучава по Евангелията според св. ап. ев. Матей и св. ап. ев. Йоан. Като се възползвам от правото си да включа допълни уроци, с които по-добре да осъществя предварително поставените цели и задачи, съм добавил към индивидуалния си учебен план и темата: *Възкресението на Иисус Христос – крайъгълен камък на вярата в Бога*, която считам за изключително важна, което е в съответствие с формулираните цели.*

Предмет на изследването, както и на самия учебен процес, е анализът и планирането на конкретните уроци, което на свой ред се базира на все по-тясното взаимодействие между различните научни области, както вече бе посочено. Когато едно научно изследване е доказало своята ефективност в учебния процес през годините, не е трудно да се формулират и неговите основни цели и задачи, а те са

⁴ Вж.: www@zkn_PUO_bg_180717, чл. 76 (4) от *Закон за предучилищното и училищно образование* влязъл в сила от 01.08.2016г., който гласи, че „в процеса на училищното образование религиите се изучават в исторически, философски и културен план чрез учебното съдържание на различните учебни предмети”.

⁵ Вж.: www@zkn_PUO_bg_180717, чл. 73 (3) от *Закон за предучилищното и училищно образование*, влязъл в сила от 01. 08. 2016 г., където е казано, че „обучението за придобиване на средно образование” се дели на два етапа, като учениците от VIII до X клас са в първия гимназиален етап и изучаването на Священото Писание според учебния план е в осми клас.

както научни, така и религиознопедагогически, тъй като се основават на една иновативна методика на преподаването на Библията в гимназиалната степен на образование. Първите две части съдържат анализ и планиране на няколко урока, обединени в отделен тематичен кръг, в които *посочвам и конкретните педагогически задачи, които по своята специфика са както научнопознавателни, така и възпитателни, а също и очакваните резултати от всеки урок.*

Осъществявам преход от абстрактното равнище на разгледаните въпроси към анализ на тяхното конкретно планиране, което е и една от най-важните задачи на настоящето дисертационно изследване. Религиознопедагогическите аспекти, изследващи тази методика, на свой ред изискват и използването на *различни научни методи на изследване* – образователно-дидактични, сравнителноаналитични, канонични и т.н. Изборът на конкретните теоретични методи е пряк резултат от собствената ми педагогическа практика. Считам, че дисертационното изследване отговаря на научните критерии за достоверност и обективност, тъй като анализът и направените изводи се базират на експериментално доказана методика. Доказателство в това отношение са резултатите от проведената анкета⁶. В същото време, имайки предвид, че в методологията на съвременните научни изследвания в областта на педагогиката наблюдението е един от най-често използваните методи, съм убеден, че получената информация може да се счита за сравнително обективна в същността си. Тя присъства при анализа и планирането на конкретните уроци в изложението. От друга страна, наблюдението е пряко свързано както с процесите на обучението, така и на възпитанието. Разбира се, тук не става дума за стриктно прилагане на всички правила на научното изследване в областта на педагогиката, тъй като това не е целта на самото изследване.

При анализа и планирането на отделните уроци е посочено *как трябва да се организира учебно-възпитателния процес, за да могат конкретните цели и задачи да бъдат реализирани успешно на практика.* Ето защо и при анализа на всяка една тема изяснявам какъв е трябва да бъде видът на конкретния урок, каква е най-подходящата форма за организирането му, какво трябва да включва подготвителния му етап, същинската му част (изложението), как могат да бъдат приложени новите знания, какви интерактивни средства е възможно да бъдат използвани и какви

⁶ Вж.: резултатите от проведената анкета – стр.253-258

въпроси и задачи биха били подходящи за следващия урок. С оглед както на затвърждаването на получените познания в часовете по български език и литература, така и с формирането на умения за създаване на собствен текст в края на всеки урок, са включени примерни теми за литературноинтерпретативно съчинение и есе. Четенето и обсъждането на тези съчинения, най-често в началото на следващия час, дава възможност за развитието на комуникативните компетентности на учениците. Включването на ролеви игри пък повишава социокултурните им компетентности, мотивирайки ги към диалогичност и екипност в решаването на поставените задачи.

Предложената методика в научното изследване е насочена преди всичко към учителите по български език и литература и студентите, изучаващи българска филология. Тя трябва да стимулира една по-активна позиция към преподаването на Библията в гимназиалната степен на образование от настоящите и бъдещите педагози. Вярвам, че тази качествено нова методика може да бъде полезна и за учителите по религия в гимназиалната степен на образование.

По отношение на въпроса какъв е **научният принос на дисертационното изследване**, нямам никаква съмнения в неговия отговор. По същество научният принос се измерва с обективни показатели, които трябва да дадат отговори на въпросите: каква е значимостта на получените резултати и какъв е (би бил) ефектът от конкретната реализация на тези резултати, от което следват и изводите относно тяхната актуалност. Ето защо считам, че *предложеният иновативен модел на преподаване на Библията може да бъде успешно приложен и реализиран в часовете по български език и литература в гимназиалната степен на образование с оглед на улесняването на преподавателската дейност на учителите*. Изследвани са взаимовръзките „Библия – старобългарска литература – практическа насоченост с оглед на формирането на християнски нравствени добродетели сред подрастващите”, което дава възможност на преподавателите в горен курс да приложат творчески този подход, което ще им помогне да изградят свой собствен модел на преподаване в зависимост от конкретните особености на учебния процес в училището, в което те преподават.

4. ОСНОВНИ СТРУКТУРООПРЕДЕЛЯЩИ И МОТИВАЦИОННИ АКЦЕНТИ В СЪДЪРЖАНИЕТО НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

В структурно отношение *изследването се състои от: предговор, увод, изложение, изводи и заключение, а в края и приложение и използвани извори и литература.*

Предназначението на **увода** е да даде отговор на въпросите: каква е целта и кои са най-важните задачи на изследването, какви източници са използвани, доколко е актуална разгледаната проблематика, каква насоченост има самото изследване. *Основните цели и задачи*, които си поставям и които са свързани с преподаването на Библията в гимназиалната степен на образование в часовете по български език и литература, могат да се обобщят по следния начин:

- Осъзнаване на необходимостта от все по-тясната *взаимна обвързаност на вярата в Бога с различните научнопознавателни области*, каквато тенденция се наблюдава в наше време.

- *Учениците да разберат, че вярата и науката не са никакви противоположни, антагонистични понятия*, защото природата и природните закони са творение на нашия Отец Създател. Така те разширяват собствения си научен кръгозор. Осъществено е свързване на получените знания при изучаването както на естествените науки, така и по български език и литература, с вярата в Бога. За учениците е важно добре да вникнат в същностното значение на вярата за всички християни по света, които са я приели с ума и сърцето и която е довела на свой ред до затвърждаване или промяна в техните нравствени принципи в зависимост от това на какъв етап от живота си са достигнали до нея.

- *Необходимост от спазване на основни за християнството морални ценности* в съвременното общество, раздирано от остри противоречия. Разбирането на важността на тази цел е едно от необходимите условия за изграждането на здрави морални принципи в съзнанието на младите хора, които да ги предпазят от редица негативни явления в обществото и да спомогнат за личностното им развитие.

- *Необходимост от религиозна и етническа толерантност*, стояща в основата на християнско учение чрез Христовото послание за любовта.

- Разбиране на *водещата роля на християнството* за изграждането на единна Европа, най-вече поради факта, че върху неговите основи се гради европейския научен и културен модел.

- *Разширяване на познанията на учениците върху Свещеното Писание чрез четене, анализиране и дискутиране на конкретни текстове.* Придобитите нови знания ще имат същностно значение за следващите етапи на обучението им в часовете по български език и литература, като в същото време спомагат и за развитието на комуникативните им умения.

- *Развитие на четивната грамотност на учениците* при изучаването на конкретните библейски текстове.

- *Формиране на умения и способности за аналитично мислене, за самостоятелно определяне и дефиниране същността на основните проблеми в урока,* а също и осмисляне на целесъобразността на придобитите знания във връзка с реалните житейски ситуации, в които всеки един човек попада.

- *Формиране на т.нар. евристични способности и умения,* като младите хора влизат в ролята на изследователи и сами стигат до познания, които да могат след това успешно да приложат на практика в живота. Универсалността на библейските текстове и актуалността на проблематиката в тях ги стимулира към *творческа изява.* В същия аспект е и възприемането на текстовете като словесно изкуство с безспорните им художествени достойнства.

- *Възпитание на младите хора в духа на християнските добродетели,* в способност да различават истински стойностните неща в живота.

- *Възпитание в дух на критично мислене.*

В **изложението** съм включил *три части*, като първите две съдържат и религиознопедагогически аспекти на основните задачи, които си поставям, както и очаквани резултати от проведените уроци, а в края и общ религиознопедагогически анализ. Тук трябва да се отбележи, че научнопознавателните и възпитателните цели и задачи са пряко свързани със знанията, които учениците получават реално в тях. В основата на третата част е религиознопедагогическият анализ на изучаваните произведения от старобългарската литература, включени в учебните планове и програми по предмета български език и литература за гимназиалната степен на

образование. Изследването завършва с приложение, свързано с проведената сред учениците анкета.

Първата глава от изложението е озаглавена *Религиознопедагогически аспекти по темата Вярата в Бога*. Първият урок на свой ред носи заглавието *Вярата в Бога в контекста на съвременната наука*, като целта му е учениците да осъзнаят, че вярата в Бога не означава противопоставяне на изучаваните от тях в училище природни науки. Защото чрез научното познание ние опознаваме сътворения от Бога за нас хората свят. Още повече, че днес въпросът за отношението между религия и наука, на който се спирам подробно в този първи тематичен кръг от уроци, придобива все по-актуални измерения. Трябва да се знае, че „светско” не е и не може да бъде синоним на „атеистично”. За младите хора това е първият досег с богословието като специфична област на научното познание и е важно те да свържат получените при изучаването на естествените науки знания с вярата в Бога, която стои в основата на християнството и на свой ред спомага за изграждането в тяхното съзнание на християнски ценностни ориентири. *Богословското познание* има за цел да просветли нашите умове и да ни вдъхне надежда, като ни посочи и пътя към спасението. По такъв начин то *притежава и сотериологична стойност*. В същото време обаче не трябва да се забравя, че вярата не е нещо видимо, поради което няма конкретни параметри. Вярата на всеки християнин е плод на спасителното дело на Господа, Исуса Христа.

От друга страна, всяка една научна теория не влиза в противоречие с богословието, ако, разбира се, не се стига до отрицание на Бога. От дългогодишната си преподавателска практика стигам до извода, че темата *Вярата в Бога и квантовата физика* предизвиква изключителен интерес сред учениците, тъй като засяга най-новите открития в тази област на научното познание. Убеден съм, че и тук няма никакво противоречие нито от религиознопедагогическа гледна точка, нито от чисто методологическа такава, относно организацията на учебния процес, тъй като днес учителят е изправен пред нови предизвикателства, които съвременното общество налага.

С представените факти и доказателства в урока *Вярата в Бога и квантовата физика* целта ми е подрастващите да стигнат до убеждението, че не може да има

никакви остри противоречия между новите открития в науката и вярата в Бога. Най-убедителното доказателство е, че Този Висш Разум, Който е сътворил всичко видимо и невидимо в заобикалящия ни свят, е Творецът на необятната Вселена и само онзи, който е заключил сетивата си за Него, не желае да признае очевидното. Нещо повече, след като светът, който ни заобикаля, е сътворен от Бог, *стремеж на всеки християнин е да достигне колкото може по-задълбочено до Божието творение.* Като пряк резултат от преподавателската ми практика, стигам до извода, че положената основа от уроците, включени в тази първа част, разширяват научния кръгзор на учениците и те вече гледат по друг начин на уроците, в които се изучава *Свещеното Писание.* И още нещо, което не бива да се подценява, учителите не трябва да забравят, че преподавайки Библията, предават на подрастващите и собствения си духовен опит, затова тяхната отговорност за личностното развитие и възпитание на младите хора е огромна.

Втората глава от дисертационното изследване на свой ред носи заглавието: *Религиознопедагогически аспекти по темата: Библията – Стар и Нов Завет* С първия урок на тема: *Старият Завет. Основни библейски мотиви* започва изучаването на *конкретните текстове от Стария Завет*, като е важно младите хора да осъзнаят, че Библията също си служи с научни факти, които могат да се разглеждат не само от богословска гледна точка, но и от научна. От значение е също учениците постепенно да стигнат до извода, че няма нищо по-важно от това да се стремиш душата и сърцето ти да останат чисти, да не се поддаваш на омразата и завистта. Единствено Бог може да ни даде това, от което най-много се нуждаем в живота – просветление за душите ни. Ще го получим обаче само ако истински повярваме в Него и учението на Сина Божий.

Затова и само този, който следва Божиите повели и опази сърцето си чисто от греха, ще може да спаси душата си. Ето защо от сотериологична гледна точка е важно да съобразим личното си битие с духа на Божественото Откровение, както ни повелява Спасителят: „Блажени са чистите по сърце, защото те ще видят Бога” (Мат. 5:8).

Втората тема е посветена на *историята на Йосиф и неговите братя* и цели учениците да разсъждават върху нравствените измерения на личността. Това на свой

ред ще спомогне за формирането у тях на така важните за съвременното ни общество добродетели като благородство, доброта, честност, всеотдайност, искреност и уважение към хората. Също така и смелост да отстояваш собствените си принципи и вярата си независимо от това, което ти се случва в живота, да приемеш всяка една трудност като изпитание, което трябва да закали характера ти и да засили вярата ти в Бога.

Третата тема е посветена на *историята за спасението на еврейския народ от египетски плен и Десетте Божии заповеди*, която според учебната програма по български език и литература е задължителна за изучаване в този втори тематичен кръг. Познаването и спазването на Десетте Божии заповеди трябва да има основополагащо значение за личностното развитие и възпитанието на учениците. Младите хора е важно да осъзнаят, че това не са заповеди в истинския смисъл на думата, защото Бог не заповядва на никого, а са нравствени послания, като първите четири са задължения към Бога, а следващите шест – към хората, всеки един човек, към ближния.

Историята за спасението на еврейския народ от египетски плен на свой ред е прекрасен пример за това как *високите цели са постижими само когато силно ги желаеш и упорито и търпеливо се стремиш към тях*, без да се огъваш пред трудностите. Учениците е добре да осъзнаят още, че стойностните неща в живота нямат материални измерения.

Предмет на изучаване в *четвъртата тема* от тази втора глава на изследването е *Новият Завет*. Акцентът логично е поставен върху евангелските текстове, преди всичко върху *Евангелията според св. ап. ев. Матей и св. ап. ев. Йоан*, което е в съответствие с учебната програма по български език и литература. Ето защо една от основните задачи е учениците да осмислят защо Христовото учение продължава да е актуално и в нашата съвременност и защо е в основата на демократичното съвременно общество. Добре е също така те да осъзнаят, че днес повече от всякога е необходимо да спазваме това, на което Божият Син ни учи, да се вслушаме в Неговите съвети и предупреждения, за да може всеки да намери верния път в живота, като премине през „тесните врати“ (Мат. 7:13) на спасението: „Аз съм вратата: който влезе през Мене, ще се спаси“ (Йоан. 10:9). При конкретната реализация този урок често прераства в дискусия, защото учениците задават въпроси

и разсъждават върху редица съвременни аспекти на Христовото учение, като в повечето случаи стигат до изводи, засягащи както неговия дълбок смисъл и непреходно значение, така и редица вълнуващи ги проблеми от нравствено-етично естество. Това е урокът, в който словото на Спасителя трябва да достигне до техните умове и сърца: „Аз съм добрият пастир..” (Йоан. 10:11) – казва Иисус Христос, а целта Му е хората да разберат, че само този, който следва Неговите послания, ще получи изкупление за греховете си и ще придобие вечен живот.

Стремя се учениците да осъзнаят още, че *любовта към хората е основен критерий за нравственост*. За такава всеопрощаваща, вдъхновяваща и преобразяваща любов проповядва в Своето учение и Божият Син: „Аз пък ви казвам: обичайте враговете си, благославяйте ония, които ви проклинат, добро правете на ония, които ви мразят, и молете се за ония, които ви обиждат и гонят” (Мат. 5:44).

Петата тема от тази втора глава е посветена на *Христовото Възкресение*. Включил съм тази тема, защото атеистите отричат подобна възможност с твърдението, че „от научна гледна точка” това е невъзможно. Само че, както отбелязва св. ап. Петър, „(...) такава е волята Божия – с добротворство да обуздаваме невежеството на безумните човечи” (1. Съб. посл. на ап. Петър. 2:15). Като опровержение на някои от появяващите се в днешно време в медиите теории, отричащи Христовото Възкресение, привеждам в този урок доказателства за истинността на евангелските текстове. *Така учениците научават, че има такива научни факти, които няма как да бъдат оспорени от атеистите* и затова най-често те ги премълчават. Това, че тези факти не са преки, а косвени, изобщо не ги превръща в по-малко въздействащи и убедителни, защото те са също исторически достоверни, както и написаното в евангелските текстове.

В края на този тематичен кръг от уроци, свързани с изучаването на Библията, считам за необходимо да включа и една *дискусия*, която обикновено се провежда в извънучебно време. *Тя се базира на някои често задавани въпроси* при изучаването на Библията и *възможните им варианти за отговор*. Така чрез сблъсъка на становища и привеждането на различни, а понякога и на коренно противоположни аргументи, младите хора навлизат в същността на Христовото учение, като същевременно търсят начини за справяне със собствените си житейски трудности и

проблеми. Диалогичният подход им предоставя желаните възможности в тази насока.

В дискусиата се засягат въпроси, които стоят в основата на християнската етика като специфична сфера на човешкото познание и които на свой ред имат жизнеутвърждаваща роля за развитието на подрастващите и превръщането им в нравствено извисени личности. За да достигнат обаче нравствените послания до умовете и сърцата на младите хора, се изисква не само гъвкавост в избора на различните подходи, но и искреност, честност и логически обоснована последователност при сблъсъка на мнения и формулирането на тезите. А отговорите на повечето от въпросите, които ги вълнуват, те откриват в учението на Исус Христос и в посланията на апостолите, Неговите ученици.

Настоящото изследване завършва с **трета глава**, озаглавена *Изучаването на старобългарската литература като естествено продължение на изучаването на Свещеното Писание*. За да включва тази глава в настоящото изследване, съм се ръководил от няколко взаимосвързани обстоятелства:

- Темите от старобългарската литература заедно с темите за Свещеното Писание са обединени в един общ раздел, озаглавен „Средновековие”, в учебните планове за гимназиалната степен на образование по новото учебно съдържание на Министерството на образованието и науката. По същия начин те присъстват и във всички издадени през 2017 година учебници за осми клас по литература, където разделът „Средновековие” следва хронологично развитието на европейската литература, поради което е разположен между разделите „Античност” и „Ренесанс”.

- В различните учебници отделните теми, свързани с изучаването на произведенията от старобългарската литература, са озаглавени по различен начин, но навсякъде и без изключение се осъществява преходът *Библия – старобългарска литература*. По такъв начин учениците първо се запознават с конкретните текстове от Стария и Новия Завет и така изучаването на произведенията от старобългарската литература се превръща в тяхно естествено продължение.

- Сред същностноопределящите черти на старобългарската литература е и нейният каноничен характер. Ето защо една от задачите, която си поставям, е *да*

изясня на учениците каноничния характер на старобългарската литература.⁷ Причината е, че художественото слово на Православното средновековие е непосредствено свързано със стремежите на християните към праведен живот, изпълнен с добродетелност, чиято гаранция е следването на посланията в евангелското слово на Сина Божий с цел спасението на душите, на който въпрос се спирам в конкретната глава. *Каноничността на средновековната българска литература* е не само ключа за разбирането на редица въпроси и проблеми, принципно свързани с нейната същност и особености. Тя е носител и на огромен *дидактичен заряд*, без който обучението и възпитанието на учениците няма да се реализира успешно. Затова за мен е важно изясняването на този въпрос, още повече, че така днешните млади хора ще се запознаят с религиозния опит на Българската православна църква и на християнската общност като цяло.

За средновековния човек каноничността е означавало преди всичко придържане към християнския морално-етичен кодекс, който през Средновековието придобива не само идейно-познавателна и възпитателна, но и сотериологична функция, защото за християните вярата е най-прекият път за спасението на душата. Желанието ми е учениците да разберат, че християнският мироглед е съществена черта на всички писатели от епохата на Средновековието. Защото именно този християнски мироглед на свой ред оказва влияние и върху предмета и характера на старобългарската литература; на периодите в нейното развитие; на естетическите принципи, върху които се изгражда; както и на въпроси, касаещи духовния облик на старобългарския писател; а също така и на начина на създаване на старобългарските книги в тези толкова отдалечени от нашата съвременност времена.

- *Изучаването на старобългарската литература спомага и за осъществяването на корелацията между библейските теми, темите от старобългарската литература и ползата от изучаването им за справянето с проблемите от морално-етично естество, с които човек се сблъсква постоянно в реалния живот.*

Всички тези въпроси се разглеждат по време на конкретните разработки на отделните уроци. Така познанията, които младите хора получават, са

⁷ Вж.: част трета на тема: *Преподаването на старобългарската литература като естествено продължение на изучаването на Свещеното Писание*, с.210-235.

основополагащи за разбирането и осмислянето на произведенията, които предстоят да бъдат разгледани.

При разглеждането на въпросите, свързани както с идейно-съдържателната, така и с формалната страна (тук имам предвид най-вече художествената образност) на произведенията „Пространно житие на св. Константин-Кирил”, „Проглас към Евангелието”, „Азбучна молитва” и „За буквите”, се стремя *учениците да свържат вече получените знания при изучаването на Свещеното Писание с новите*. Това е една добра основа за изграждането на цялостна представа за всеотдадеността на средновековния човек в служба на Бога. Един от изводите, до който обикновено учениците достигат сами, е, че както авторите на четирите произведения – св. Климент Охридски, св. Константин-Кирил Философ, еп. Константин Преславски и Черноризец Храбър, така и героите в тях са искрено и дълбоко вярващи християни. Всички те изразяват дълбокото си преклонение пред евангелското слово на Спасителя, Иисуса Христа. Важно за мен е също подрастващите да осъзнаят и взаимовръзката между художествената форма и художественото съдържание, по-конкретно, *че художествените средства и похвати не са използвани от средновековните автори самоцелно, а имат основополагаща функция за изясняване на идейно-художествения смисъл* на всяко от произведенията, които им предстои да изучават. В същото време авторите на четирите творби страстно и безкомпромисно защитават славянската писменост от нападите на нейните противници, най-вече триезичниците, защото са дълбоко убедени, че само когато слушат Божието слово на свой роден език, славяните, а в това число и българите, ще могат да приемат Бога първо с ума си, а след това и със сърцето и душата си.

Не на последно място по значение държа да подчертая, че изучаваните творби от средновековната българска литература трябва да *възпитат у младите хора чувство на патриотизъм*, като им предоставят възможността да изпитат гордост от това, че са българи, потомци на един славен народ.

В заключението като основен извод се налага виждането, *че поставените предварително цели и задачи са успешно изпълнени*. В това отношение искам да подчертая, че един от най-съществените изводи, който се налага в края на настоящето изследване, е, че задълбоченото преподаване на Свещеното Писание и

старобългарската литература, в чиято основа стои една *иновативна в същността си педагогическа методика*, допринася за успешното усвояване на необходимите знания от учениците и формирането у тях на редица умения за самостоятелна работа с конкретните текстове. Допринася също така и за тяхното възпитание в непреходните през вековете християнски нравствени ценности. По такъв начин изучаването на Библията в гимназиалната степен на образование допълва и надгражда знанията, които те получават в прогимназиалната. Получените знания и придобитите умения ще им бъдат от голяма полза както при изучаването на произведенията от старобългарската литература, така и в следващите гимназиални класове, в които те ще се запознаят последователно с редица художествени творби от западноевропейската и руската литература и най-вече от българската – от епохата на Българското възрождение до нашата съвременност.

Понеже не ми бе известно друго научно изследване, посветено на преподаването на Священото Писание в часовете по български език и литература в гимназиалната степен на образование, което да търси *пресечните точки между литературознанието и богословието* като две независими и специфични по своите цели и задачи области на научното познание, като дългогодишен преподавател по български език и литература и православен християнин не ми остана алтернатива освен да се опитам сам да ги намеря. Изхождайки от убеждението, че всяко едно залитане в едната или другата крайност, т.е. Библията да се разглежда просто като „творба“ с художествена стойност, или часовете по български език и литература да наподобяват на лекции или упражнения по някоя богословска дисциплина, ще доведе по-скоро до нежелани резултати и нулева ефективност, се стремя учениците не само да получат необходимите познания, но и да спомогна за тяхното възпитание в духа на християнските нравствени добродетели. Ето защо повече от логично бе моят основен извор да е Священото Писание, а използваната от мен литература да включва утвърдени имена на учени и преподаватели най-вече от литературознанието и богословието.

4. ПУБЛИКУВАНИ СТАТИИ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

1. **Чудото на Христовото Възкресение в контекста на съвременните научни достижения – *Богословска мисъл*, кн.2, 2018.**

2. **Ролята на учителя при преподаването на Священото Писание в часовете по български език и литература в гимназиалната степен на образование – *Богословска мисъл*, кн.2, 2020.**

3. **Един правописен проблем или как трябва да се пишат словосъчетанията: „Священото писание” или „Священото Писание”, „Стар завет и Нов завет” или „Стар Завет и Нов Завет”, поставен в контекста на необходимостта от еднопосочност на педагогическото въздействие – *Богословска мисъл*, кн.2, 2020.**

4. **Темата за свободата на волята според презвитер Йоан Екзарх, изложена в произведението му „Шестоднев”, и нейната актуалност в нашата съвременност – *Християнство и култура*, кн.69, 2022.**